

ԵԿԵՂԵՅԻՆ՝ ԺՈՂՈՎ ԵՒ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴ (Ըստ առաքելական հայրերի գրվածքների)

Ἐκκλησία՝ Եկեղեցի. «Հաւատամք եւ ի մի միայն, ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ Եկեղեցի» նախադասութիւնը, լինելով Հավատո հանգանակի մաս, սրբազան Պատարագի ժամանակ հռչակվում է Եկեղեցու Ս. Խորանից: Եկեղեցու վերաբերյալ այս հաստատումը, իհարկե, ամենօրյա փորձառութեան ակնհայտ առարկա չէ. մարդը պարզապէս իր զգայարաններով չի կարող դա ճշտել: Հավատո հանգանակի այս բանաձեւումը նկատել է տալիս, որ Եկեղեցին նախ եւ առաջ հավատքի առարկա է: Մինչեւ Նիկիայի առաջին տիեզերաժողովը (325 թ.), որտեղ վերջնականապէս հաստատվել է այս ձեւակերպումը, եկեղեցական միտքը փորձառութեան երկար ճանապարհ է անցել եւ տարբեր տեսանկյուններից է ընկալել «Եկեղեցի» հասկացութիւնը: Փորձառութիւն ենք ասում, քանի որ ուղղափառութիւնը կամ ուղղադավանութիւնը տեսական ձեւակերպումների համառ պնդում չէ. տեսական ձեւակերպումները հիմնականում առաջանում են հերետիկոսութիւնների կամ թյուրըմբռնումների պատճառով, որոնց դեպքում Եկեղեցին ստիպված է լինում որոշակի բանաձեւումներով արձանագրել դավանաբանական սկզբունքները: Այսինքն՝ գործնական կողմը միշտ նախորդում է տեսականին, իսկ ձեւակերպումներն արդեն իսկ ապրված փորձառութեան եւ մտայնութեան արտահայտումն են:

«Եկեղեցի» եզրը, որ հունարեն ἐκκλησία-ի տառադարձութիւնն է, գործածվել է եւ հունական դասական մշակույթում, եւ Հին ու Նոր Կտակարաններում:

Հին Հունաստանում Սոլոնի կատարած բարեփոխումների արդյունքում (Ք. ա. 593 թ.) ստեղծվել է «չորս հարյուրի խորհուրդը»՝

Բուլե (հուն.՝ βουλή), որը պետք է հետեւեր պետական կարեւոր գործերին, կարգուկանոնի պահպանմանը, դատապարտեր նրանց, որոնք դավեր կնյութեին ժողովրդավարական համակարգի դեմ եւ այլն: Ըստ այդմ՝ այս շրջանում կարեւոր դեր է ստանում ազգային ժողովը, որ կոչվում էր էկկլեսիա (հուն.՝ ἐκκλησία): Երբ որեւէ խնդիր դուրս էր Բուլեի իրավասությունների շրջանակից, հավաքվում էին քաղաքացիները, եւ տեղի էր ունենում քվեարկություն, այսինքն՝ որոշ իմաստով ժողովուրդն էր համարվում պետության գերագույն մարմինը, իսկ պետական իշխանության գերագույն ատյանի գործը, ի թիվս այլոց, նաեւ «եկեղեցին հավաքելն» էր¹: Այս իմաստով ἐκκλησία բառը սերում է ἐκ καλέω (դուրս կանչել ինչ-որ տեղից) կամ ἐκκαλεῖν բայից, քանի որ հույների մոտ «եկեղեցու» անդամները կանչվում էին մունետիկների կողմից²:

Ἐκκλησία բառն ամփոփում էր ոչ միայն հոգեւոր կամ վերացական, այլ նաեւ մարմնական մասնակցության իմաստ: Վերջինը հիմնավորելու համար Աթենքի կյանքից բավարար փաստեր են հայտնի. օրինակ՝ ով ժողովին չէր ներկայանում, պետք է տուգանք վճարեր, կամ՝ քաղաքացիական որեւէ պայքարի ժամանակ, եթե քաղաքացին զենքը ձեռքին չէր մասնակցում հօգուտ որեւէ կողմի, ապա զրկվում էր իր իրավունքներից³: Ինչպես կտեսնենք՝ այս ընկալումը փոխանցվել է նաեւ քրիստոնեական մշակույթին, որտեղ հոգեւոր Եկեղեցի չի կարող լինել առանց մարմնապես մասնակցության:

Ἐκκλησία-ն հասկացվում է նաեւ որպես մարդկանց ընդհանրություն՝ «համայնական ազգ» իմաստով: Ով ἐκκλησία-ի անդամ չէ, πολίτης, այսինքն՝ քաղաքացի չէ: Եւ այս առումով քրիստոնյաները, որպես Եկեղեցու անդամներ, «քաղաքակիցք սրբոց» են համարվում արդեն իսկ առաքելական ժամանակներից (հմմտ. Եփ. Բ. 19): Այսպիսով, Քրիստոսի անունով հիմնված Եկեղեցին բնույթով ընդհանրական է⁴ եւ ներառում է բոլոր անդամներին՝ առանց խտրականության, ինչպես ասում է Պողոս առաքյալը. «Զի ոչ գոյ

¹ ΣΚΥ ARISTOTLE, The Athenian Constitution, ed. by T. Page, E. Capps, H. Rouse, Cambridge, 1935, էջ 31-33:

² ΣΚΥ В. БОЛОТОВ, Лекции по истории древней церкви, том 1, Москва, 1994, էջ 11:

³ ΣΚΥ ARISTOTLE, The Athenian Constitution, էջ 31:

⁴ Այստեղ «ընդհանրական» եզրը գործածված է բոլորի՝ հավասար անդամակցության իմաստով, սակայն այն առավելապես ունի Քրիստոսի՝ Հաղորդության ժամանակ ամբողջական ներկայության շեշտադրում (Բզնատիոս Անտիոքացի), որի համաձայն՝ յուրաքանչյուր ծուխ, որ հավաքված է Ս. Հաղորդության համար, լիարժեք ընդհանրական Եկեղեցի է:

խտիր հրէի եւ հեթանոսի, քանզի նոյն Տէր է ամենեցուն, բաւական ամենեսին ոյ՛մ կարդան առ նա» (Հռոմ. Ժ. 12): Քրիստոնեական Եկեղեցին, սակայն, առավել ժողովրդական է, որտեղ առկա չէ դասակարգային պատկանելության խտրություն, ինչն առկա էր հին հունական βουλή -ում:

Սուրբ Գրքի Յոթանասնից բնագրում եւս հունական այս եզրույթը վերաբերում է Աստծո «ընտրյալ ժողովրդի» ամբողջությանը: Ինչ-որ իմաստով «եկեղեցի» հասկացության համար ակունք է Աստծո կողմից Աբրահամի ընտրությունը եւ Իսրայելի ձեւավորումը՝ որպէս Աստծո ժողովուրդ: Իսրայելը ձեւավորվեց Աբրահամի սերնդից՝ հատուկ նպատակով՝ որպէսզի «...օրհնեսցին ի քեզ ամենայն ազգք երկրի» (Մննդ. ԺԲ. 3): Այս ազգը դարձավ Մեսիայի եւ նրա վախճանաբանական համայնքի համար աղբյուր, առաջին քրիստոնյաները, Իսրայել ազգի ձեւավորումը համարելով Եկեղեցու ծագում, իրենց կանչն ընկալում էին որպէս «Նոր Իսրայելի», նոր ընտրյալ ազգի ստեղծում⁵: Այս առումով քրիստոնյաների համայնքը մատնանշելու համար հանդիպում են բազմաթիվ արտահայտություններ՝ «Այլ դուք ազգ է՛ք ընտիր, թագաւորութիւն, քաղաքութիւն, ազգ սուրբ, ժողովուրդ սեպհական» (Ա. Պետ. Բ. 9):

Ավետարաններում Քրիստոս «եկեղեցի» բառը գործածում է երեք անգամ՝ «...ի վերայ այդր վիմի շինեցից զեկեղեցի իմ» (Մատթ. ԺԶ. 18), «...իսկ եթէ եւ նոցա ոչ լուիցէ, ասասչիր յեկեղեցւոյ, ապա թէ եկեղեցւոյն ոչ լուիցէ, եղիցի քեզ իբրեւ զհեթանոսն եւ զմաքաւոր» (Մատթ. ԺԷ. 17)⁶:

Պողոս առաքյալը «եկեղեցի» եզրը երկու իմաստով է գործածում՝ որպէս որոշակի վայրերի հավատացյալների միություն, օրինակ՝ Երուսաղեմի, Գաղատիայի, Թեսաղոնիկեի (հմմտ. Գործք. Բ. 47, Գաղ. Ա. 2, Ա. Թես. Ա. 1), եւ ամբողջ աշխարհի հավատացյալների հավաք (հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԲ. 28): Փաստորեն միեւնույն եզրույթը գործածվում է թե՛ տեղական, թե՛ ընդհանրական իմաստով. Ա. դարից սկսած՝ Եկեղեցու հայրերը շարունակեցին նշալ եզրույթը կիրառել այս երկու իմաստով⁷:

Քրիստոնեական առաջին համայնքների ձեւավորմանը զուգահեռ՝ ἑκκλησία էր անվանվում նաեւ քրիստոնյա հավատացյալների հավաքը:

⁵ Տէս J. D. ZIZIOULAS, Lectures in Christian Dogmatics, London, 2008, էջ 126:

⁶ Տէս Շ. ԱՐՔ. ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ, Տեսական աստուածաբանութիւն, Անթիլիաս-Լիբանան, 2000, էջ 308:

⁷ Տէս ԳԱՐԵԳԻՆ Ա. ՍԱՐԳԻՍԵԱՆ, Տեսական աստուածաբանութիւն, Կանադա, 2005, էջ 145. նույն հեղինակի՝ «Հայ Եկեղեցւոյ աստուածաբանութիւնն ըստ հայ շարականներու», Կանադա, 2003, էջ 261:

Քրիստոնյաներին սկսեցին կոչել «կանչված»: Պողոս առաքյալը քրիստոնյաներին դիմում է որպես կանչված սրբեր (հուն.՝ κλητοίς ἁγίοις, հմմտ. Հռոմ. Ա. 7), իսկ իր մասին ասում է՝ «կանչուած առաքեալ» (հուն.՝ κλητός ἀπόστολος, Հռոմ. Ա. 1): Քրիստոնյայի կարգավիճակն արտահայտելու համար ձևավորվում է կղիս՝ «կոչում» հասկացությունը՝ «... արժանի գնալ կոչմանն յոր կոչեցաւոմ» (Եփես. Դ. 1): Պողոս առաքյալի նամակներում բազմաթիվ են նման տեղիները, որոնցում Աստված կամ Քրիստոս է կանչում: Դրանք ունեն աստվածաբանական նշանակություն՝ Հիսուս կանչում է աշակերտության (հմմտ. Մատթ. Դ. 21), կանչում է արդարներին ու մեղավորներին (հմմտ. Մարկ. Բ. 17, Ղուկ. Ե. 32): Այսինքն՝ Աստծո Որդին, որ մարմնացել է մարդուն փրկելու համար, կանչում է դեպի այդ փրկությունը⁸:

Ստեփանոս Նախավկան դիմում է իրեն դատող հրեաներին, խոսում է Մովսեսի մարգարեության մասին, ապա՝ ավելացնում. «Սա է, որ եղև յեկեղեցոյն յանապատին ընդ հրեշտակին, որ խօսեցաւ ընդ մնա ի լերինն Սինայ» (Գործք. է. 38): Այստեղ տեսնում ենք, որ Իսրայելն ընկալվում է որպես «եկեղեցի». Աստծո ժողովուրդը դուրս է կանչվում Եգիպտոսից դեպի Ավետյաց երկիր՝ առ Աստված⁹: Սակայն էքκղիսիա-ն՝ հավաքված ժողովուրդը, որ իրեն Եկեղեցի է կոչում, սերտորեն կապված է նաեւ Բ. Օրինաց ԻԳ. 2-9 տեղիների հետ: Յոթամասնից թարգմանության մեջ եբրայերեն «քահալ» բառը երբեմն թարգմանված է էքկղիսիա, երբեմն՝ συναγωγή: Հրեա քրիստոնյաներն ընտրեցին էքկղիսիա բառը ոչ թե συναγωγή բառից խուսափելու միջոցով իրենց տարբերելու այն հրեաներից, որոնք չէին հավատում Հիսուսին, այլ որ ընդգծեն ժողովվելու յուրահատկությունն այն հրեաների, որոնք հավատացել էին Փրկչին¹⁰: Այսպես՝ հստակ է, որ այս հավաքները թեև ունեին որոշ ընդհանրություններ հրեական հավաքների հետ, սակայն, որպես ժողով, տարբերվում էին իրենց բովանդակությամբ: Եւ այս ընկալումն է, որ ստիպում է վերաբերելու Աստծո ժողովրդի՝ մի տեղում հավաքվելու իմաստն ու առանձնահատկությունը:

⁸ S^{ku} K. L. SCHMIDT, Καλεω in "Theological Dictionary of the New Testament", ed. by G. Kittel, vol. 3, Michigan, 1995, էջ 487-491: Հետաքրքիր է, որ հայ մատենագրության մեջ, որպես Եկեղեցին մատնանշող բառ, հանդիպում է նաեւ «կոչարան» եզրույթը: Թեոդորոս Քոթենավորը Հովհան Մայրագոմեցու դեմ ուղղված ճառում ասում է. «...ի սրբումն կոչաւանին ընթեռնուլ թուղթս զաստուածաբարոզ առաքելոյն Պաւղոսի». տես «Երանելոյն Թէոդորոսի ընդդէմ Մայրագոմեցոյն», «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ե., Անթիլիաս-Լիբանան, 2005, էջ 1247:

⁹ S^{ku} E. S. WILLIAMS, Systematic Theology, vol. 3, Missouri, 1981, էջ 91-92:

¹⁰ S^{ku} E. SCHILLEBEECKX, Church: The Human Story of God, New York, 1993, էջ 146:

Զիզիուլասն ընդգծում է, որ «եկեղեցի» բառին միշտ նախորդում է սեռական հոլովով դրված հատկացուցիչ. ե՛ւ Պողոս առաքյալը, ե՛ւ նրան հաջորդող եկեղեցական հայրերը «եկեղեցի» բառը գործածում են մի կողմից որպես Աստծո կամ Քրիստոսի եկեղեցի, մյուս կողմից՝ որոշակի վայրի եկեղեցի իմաստով¹¹: Ս. Իգնատիոս Անտիոքացին իր բոլոր նամակները հենց այդպես է սկսում. օրինակ՝ «Իգնատիոսը, որն Աստուածազգեսց է՝ Զմիռնիա քաղաքի եկեղեցու Պողիկարպոս եպիսկոպոսին»¹²: Այսինքն՝ եկեղեցին ընկալվում է Աստծո կամ Քրիստոսի, որոշակի վայրի կամ իրեն շրջապատող աշխարհի հարաբերությամբ¹³: Այս առումով եկեղեցին վերաբերում է միաժամանակ ե՛ւ բոլոր քրիստոնյաներին՝ միասին վերցրած, ընդհանրականության մեջ, ե՛ւ առանձնապես՝ մեկ վայրում ապրող որոշակի համայնքին: Օրինակ՝ Իգնատիոս Անտիոքացին գրում է եկեղեցուն, որը Եփեսոսում է (հմմտ. Եփես. 1). եկեղեցու ինքնությունը բխում է Աստծո հետ հարաբերությունից: Պողոս առաքյալը, Իգնատիոս Անտիոքացին եւ Պողիկարպոս Զմյուռնացին հիմնականում շեշտում են, որ տվյալ նամակը գրվում է Աստծո եկեղեցուն, որն այս կամ այն վայրում է գտնվում, հետեւաբար, անկախ վայրից, բոլորն էլ Աստծո եկեղեցին են կազմում, եւ նրանց միությունը բխում է Տիրոջից: Աստված կամ Քրիստոս է այն կապող օղակը, որ միավորում է տարբեր վայրերի եկեղեցիները՝ կազմելով մեկ եկեղեցի:

Այն հատվածը, որտեղ Քրիստոս ներկայացված է իբրեւ գլուխ, իսկ եկեղեցին իբրեւ մարմին, կարող ենք հասկանալ հենց այս լույսի ներքո. Քրիստոս գլուխն է, որովհետեւ նա է մյուս անդամներին միմյանց միացնողը: Այս իմաստով տեղական եկեղեցիները հավասար պատիվ ունեն, եւ նրանցից որեւէ մեկը չի կարող զբաղեցնել «գլխի» տեղը, քանի որ այդ դեպքում եկեղեցու ինքնությունը պետք է բխեցնել ոչ թե Աստծուց կամ Քրիստոսից, այլ՝ տեղական եկեղեցիներից որեւէ մեկից, իսկ դա հակասում է Պողոս առաքյալի եւ առաքելական հայրերի այն պնդմանը, որ եկեղեցին Աստծո կամ Քրիստոսի եկեղեցին է: Ընդ որում, առաքելական հայրերի երկերում կիրառված հունարեն παροικεω բայից (նշանակում է

¹¹ S. J. D. ZIZIULAS, The One and the Many, California, 2010, էջ 52:

¹² Թ. ԱԲՂ. ԶԻԲԻՅԱՆՅ, Սուրբ Իգնատիոս Անտիոքացի (վրդ. թեզ, անտիպ), Ս. էջմիածին, 1994, էջ 146: Հայերեն աշխարհաբար թարգմանությունը կատարվել է Կ. Պոլսի 1783 թ. տպագրությունից՝ զուգահեռաբար համեմատելով Պ. Պրեոբրաժենսկու 1902 թ. ուսերեն եւ Զ. Բ. Լալթֆուլի 1926 թ. անգլերեն թարգմանությունների հետ:

¹³ S. J. D. ZIZIULAS, The One and the Many, California, 2010, էջ 52:

ապրել որպես օտարական) ծագում է παροικία (ծուխ) բառը՝ թափառող կամ անտուն, հուշում է, որ բնակության վայրերը ժամանակավոր են: Ըստ այս ընկալման՝ քրիստոնյաների, առավել ճիշտ՝ եկեղեցու ճշմարիտ «տունը», «հայրենիքը» եւ «բնակվելու մշտական վայրը» երկնային Երուսաղեմն է:

Սակայն Աստծո եւ միմյանց հետ հարաբերության հաստատման համար անհրաժեշտ է, որ եկեղեցու անդամները մեկտեղվեն եւ լինեն միաբան՝ «...համբերեմք ձեր համաձայնության եւ միաբան աղոթքների մեջ»¹⁴: Միության եւ միաբանության գաղափարը կարելու է եկեղեցու՝ քրիստոնեական համայնքի աստվածաբանական ընկալման առումով: Վերջինիս մեկնաբանման համար հիմք կարող է ծառայել Քրիստոսի խոսքը, որ տեղ է գտել Հովհաննեսի ավետարանում. «Այլ ոչ վասն նոցա միայն աղաչեմ, այլ եւ վասն ամենայն հաւատացելոց բանին նոցա յիս. Զի ամենեքին մի՛ իցեմ, որպէս դու, Հայր, յիս, եւ ես ի քեզ, զի եւ նոքա ի մեզ իցեմ. զի եւ աշխարհ հաւատացէ եթէ դու առաքեցէր զիս» (Յովհ. Ժէ. 20-21): Հիսուս չի խոսում աշակերտների հետ, այլ աղոթում է Հորը, որ մեկ լինեն, եւ այդ միությունը վկայություն լինի աշխարհին: Իհարկե, տեսակետ կա, որ Հովհաննեսի նշած միությունը էականորեն տարբեր է Պողոս առաքյալի միության ընկալումից¹⁵: Վերը նշյալ հատվածում առանձնացվում է միության երկու տարբերակ՝ ա. միություն (այսինքն՝ մեկություն, oneness) ու համաձայնություն, որը Հոր եւ Որդու միջեւ է, բ. համայնքի ներսում փոխհամաձայնություն, որը կախված է աստվածային միությունից¹⁶: Ինչ էլ լինի՝ մեկը մյուսին չի հակասում, եւ եթե նույնիսկ որոշ նրբերանգներ տարբեր են նկատվում, ապա դրանք կարող են փոխլրացնել միմյանց:

Վաղքրիստոնեական եկեղեցու ժողովի եւ միության ընկալումը քննելիս առավել նպատակահարմար է այն համեմատական պատկերը, ըստ որի՝ եկեղեցին կոչվում է Քրիստոսի մարմին, իսկ առանձին հավատացյալները՝ այդ մարմնի անդամներ: Ընդ որում, մարմնի ընկալումը կրկին երկակի է. այն վերաբերում է ոչ միայն բոլոր քրիստոնյաների միությանը, այլ նաեւ տեղական որոշակի համայնքներին: Անտիոքի քրիստոնյաների համար խաղաղության վերականգնման առնչությամբ Ս. Իգնատիոսը գրում է զմյուռնացիներին՝ լավ կլինի, որ նրանք իրենց

¹⁴ Տէս IGNATIUS OF ANTIOCH, To the Trallians, "Ancient Christian Writers", N 1, New York, 1946, 12, էջ 78:

¹⁵ Տէս J. FERREIRA, Johannine Ecclesiology, Sheffield, 1998, էջ 134:

¹⁶ Անդ:

միջից շնորհալի որեւէ մեկին որպէս դեսպան ուղարկեն՝ շնորհավորելու խաղաղության վերահաստատման առիթով, եւ «վերականգնվեց նրանց փոքր մարմինը»¹⁷: Իսկ Պողիկարպոսը նախկին երեց Վալենտինի եւ նրա կնոջ մասին փիլիպեցիներին գրում է. «...նրանց թշնամի մի՛ համարեք, այլ ջանացէք ուղղել նրանց՝ որպէս համայնքի տառապած ու մոլորուած անդամների, որպէսզի փրկէք ձեր ամբողջական մարմինը»¹⁸:

Այսպիսով, վաղբրիստոնեական Եկեղեցին՝ հավաքը, պարզապէս մարդկանց խումբ չէր: Այդ մարդիկ մշտագո միության մեջ էին եւ մասնակցում էին եկեղեցական կյանքին որպէս «քույրեր» ու «եղբայրներ»՝ Եկեղեցին ունենալով որպէս իրենց մայր. նրանք մեկ կենդանի մարմնի անդամներն էին¹⁹:

Ժողովը որպէս մեկ մարմին. Առաքելական հայրերի շրջանին բնորոշ էր «Քրիստոսի մարմին» եզրույթը գործածել միաժամանակ մի քանի իմաստով: Նախ՝ քրիստոսաբանական իմաստով, որ նկատի ունի հենց Քրիստոսի մարմինը (հատկապէս՝ հարուցյալ), «քանզի Տէրը հանդուրժեց Իր մարմինը մահուան ենթարկել»²⁰: Ապա՝ եկեղեցաբանական իմաստով, որ դիտարկում է Եկեղեցին որպէս Քրիստոսի մարմին՝ «...թող մեր ողջ մարմինն առողջ լինի Յիսուս Քրիստոսով, եւ իւրաքանչիւրը թող հնազանդուի իր մերձաւորին ըստ այն աստիճանի, որին նա նշանակուած է Նրա շնորհով»²¹: Վերջապէս՝ հաղորդութեանական իմաստով, երբ Քրիստոսի մարմինը Ս. Պատարագի ժամանակ բեկվում եւ բաժանվում է հավատացյալներին, եւ վերջիններս հաղորդվում են Տիրոջ մարմնին՝ «...հացն զոր բեկանեմք ո՞չ ապաքին հաղորդութիւն է մարմնոյ Քրիստոսի, զի մի հաց՝ մի մարմին եմք բազումք, զի ամենեմք ի միոջէ հացէ անտի վալելեմք» (Ա. Կորնթ. Ժ. 16-17): Իգնատիոս Անտիոքացի շնորհապետներին ուղղված նամակում ասում է. «Աստուծո հացն եմ փնտրում, որը Հիսուս

¹⁷ Տէ՛ւ ՏՅ. ԻԳՆԱՏԻՅ ԱՆՏԻՈՒԽԻՅՍԿԻՅ, Послание к смирнянам, «Писания мужей Апостоальских», Москва, 2008, էջ 368: Այս հատվածը հայերեն թարգմանվել է «...կատարումն անձանց իւրեանց». տէ՛ւ Թ. ԱԲՂ. ԶԻՐԻԿՅԱՆՅ, Սուրբ Իգնատիոս Անտիոքացի, էջ 20, այստեղ զետեղված է Կ. Պոլսի 1783 թ. տպագիր բնագիրը:

¹⁸ Տէ՛ւ «Զմիւռնիայի եպիսկոպոս եւ սուրբ նահատակ Սուրբ Պողիկարպոսի նամակը փիլիպեցիներին», յուն. թարգմ.՝ Ս. Գրքաշարեան, առաջ. եւ ծանօթ.՝ Մ. Ծ. վրդ. Աջապահեան, «Գանձասար», 2002, Երեւան, էջ 175:

¹⁹ Տէ՛ւ ՏԽ. YANNARAS, Elements of Faith, Edinburgh, 1991, էջ 121:

²⁰ «Բառնաբասի նամակը», յուն. թարգմ.՝ Ս. Գրքաշարեան, առաջ. եւ ծանօթ.՝ Մ. Ծ. վրդ. Աջապահեան, «Գանձասար», 2010, Լ., գլ. Լ., էջ 180-181:

²¹ «Կղեմէսի առաջին նամակը Կորնթացիներին», յուն. թարգմ.՝ Ս. Գրքաշարեան, ներած. եւ ծանօթ.՝ Մ. Ծ. վրդ. Աջապահեան, «Գանձասար», 1996, Զ., գլ. ԼԸ., էջ 208:

Քրիստոսի մարմինն է»²²: Իսկ Կղեմես Հռոմեացուն վերագրվող՝ Կորնթացիներին ուղղված երկրորդ նամակի հեղինակը, խոսելով փրկության մասին, ասում է. «Ձեմ կարծում, որ դուք անգիտանում եք, որ կենդանի Եկեղեցին Քրիստոսի մարմինն է»²³:

Բառնաբասի թղթում հանդիպող դրվագում հեղինակը հինկտակաբանյան երինջի զոհաբերությունը ներկայացնում է որպես Քրիստոսի զոհաբերության նախատիպ: Այդ ծիսակատարության ընթացքում երեխաները կարմիր բուրդն ու զոպան²⁴ փաթաթում էին փայտին եւ ցողում ժողովրդին, որ սրբվեն մեղքերից: Այնուհետեւ հեղինակը բացատրում է, թե այդ ամենն ինչ է խորհրդանշում, եւ հասնելով բրդին ու զոպային՝ ասում է, որ «...հիվանդ մարմինը զոպայի անմաքրությամբ է բուժվում»: Այս հատվածի վերաբերյալ առկա են տարաբնույթ կարծիքներ, սակայն էականն այն է, որ մի կողմից ունենք ժողովուրդ, որ պետք է սրբվի մեղքերից, մյուս կողմից՝ ժողովրդի մեղքերից ազատումը ներկայացվում է որպես մարմնի բժշկություն:

Այս մասին առաքելական հայրերը, ինչպես նաեւ նրանցից առաջ Պողոս առաքյալը գրում են այնպես, ասես դա բավականին տրամաբանական է եւ մի նշանակությունից մյուսին անցնում են առանց որեւէ մանրամասն բացատրության: Այս երեք իմաստի միասնական ընկալումը պահպանվում է մինչեւ ԺԳ. դար: Արդեն այս շրջանում սքոլաստները «Քրիստոսի խորհրդավոր մարմին» արտահայտությունն սկսում են կիրառել բացառապես Եկեղեցու համար եւ, այդպիսով, սահմանափակում են «Քրիստոսի մարմին» եզրույթի եռակի ընկալումը. դրանք դառնում են միմյանցից անկախ: Եւ միայն Ի. դարում, որոշ նշանավոր աստվածաբանների շնորհիվ, շեշտադրվում է այդ երեք իմաստների փոխկապակցվածության անհրաժեշտությունը²⁵:

Քրիստոսի մարմինն առանց Հոգեգալստի եւ մեր անձնական մարմնացման չի կարող Եկեղեցի լինել: Այսինքն՝ մի կողմից Քրիստոսի մարմինը ներկայացվում է որպես համայնք, մյուս կողմից՝ հավատացյալները, միատեղ ու միախորհուրդ հավաքվելով, ի մի գալով, կազմում են մեկ

²² IGNATIUS OF ANTIOCH, To the Romans, "Ancient Christian Writers", N 1, New York, 1946, 7, էջ 83:

²³ «Հռոմի եպիսկոպոս Սուրբ Կղեմէսի Բ. նամակը Կորնթացիներին», յուն. թարգմ.՝ Ս. Գրքաշարեան, ներած. եւ ծանօթ.՝ Մ. Մ. վրդ. Աջապահեան, «Գանձասար», 2010, Ը., էջ 223:

²⁴ Ձոպան մանրատերեւ ու մանրածաղիկ խոտաբույս է, որի ցողուններից պատրաստում էին ջուր ցողելու համար նախատեսված մշտիկը:

²⁵ Sեն J. D. ZIZIOULAS, Communion and Otherness, London, 2006, էջ 289-291:

ամբողջական մարմին, որ է՝ Եկեղեցին: Երբ Պողոս առաքյալը Ա. Կորնթացիներին ժԲ. գլխում խոսում է Քրիստոսի մարմնի մասին, ընդգծում է, որ Նրա մարմնի անդամները հավատացյալներն են, եւ Սուրբ Հոգին է վերջիններիս կանչել եւ ի մի բերել: Իսկ «Տասներկու առաքյալների վարդապետության» մեջ հայտնի գոհաբանական աղոթքի մի հատվածում նկարագրվում է, թե ինչպես նշխարը սփռվեց լեռների վրա եւ ժողովելով՝ դարձավ մեկ, այդպես եւ Տիրոջ Եկեղեցին աշխարհի ծագերից թող ժողովվի Նրա արքայության մեջ²⁶: Հետեւաբար՝ Քրիստոսի մարմնի անդամները ոչ միայն մարմնական վերջույթներ են, այլ միավորված են՝ կազմելով մեկ ամբողջություն²⁷:

Եկեղեցու այս տեսակ միությունն անհրաժեշտությունը երեւում է նաեւ մեկ այլ պատկերում, որ հանդիպում է Կղեմես Հռոմեացու՝ Կորնթացիներին ուղղված նամակում: Այստեղ Եկեղեցին ներկայացված է որպես կազմակերպված ժողով՝ կազմված բազմաթիվ անդամներից, որոնք էական են մեկը մյուսի համար, ինչպես մարմնի անդամները՝ ամբողջ մարմնի համար: Սա լավ պատկերացնելու համար հեղինակը մատնացույց է անում ռազմիկներին, որոնք կարգապահության մեջ, ջանասիրտությամբ ու հնազանդությամբ են կատարում հրամանները: Ոչ բոլորն են եպարքոսներ, հազարապետներ կամ հարյուրապետներ, սակայն յուրաքանչյուրն իր տեղում կատարում է թագավորի եւ զորավարի հրամանները: Մեծերն առանց փոքրերի, իսկ փոքրերն առանց մեծերի չեն կարող գործել. նրանց փոխադարձ կապվածությունն ու միությունն է օգուտ բերում²⁸:

Եկեղեցու միության վերաբերյալ մեկ այլ պատկեր է առկա Հերմասի «Հովիվը» երկում: Այստեղ Եկեղեցին ներկայացվում է որպես մի շինություն, որը թեեւ բազմաթիվ քարերից է բաղկացած, սակայն թվում է, թե մեկ ամբողջական քար է: Այս քարը խորհրդանշում է բոլոր հավատացյալներին, որոնք, Տիրոջը հավատալով, Որդու միջոցով պետք է լինեն մեկ հոգի եւ մեկ մարմին²⁹: Վերջինս կարող է հիշեցնել ամուսնության խորհուրդը՝ այդ ու կին են, բայց մեկ մարմին, կամ՝ Քրիստոսի բնությունները՝ աստվածային եւ մարդկային, բայց մեկ միասնական բնություն, կամ՝ Սուրբ Երրորդության խորհուրդը՝ երեք անձ, բայց մեկ Աստված:

²⁶ Տե՛ս «Տասներկու առաքելների վարդապետությունը», յուն. թարգմ.՝ Ս. Գրքաշարեան, առաջ. եւ ծանոթ.՝ Մ. Մ. վրդ. Աջապահեան, «Գանձասար», 2002, է., էջ 149:

²⁷ Տե՛ս J. D. ZIZIOULAS, Lectures in Christian Dogmatics, London, 2008, էջ 126-127:

²⁸ Տե՛ս «Կղեմէսի առաջին նամակը Կորնթացիներին», գլ. Լէ., էջ 207-208:

²⁹ Տե՛ս «Հերմասի Հովիվը», ռուս. թարգմ.՝ Մ. Բաբաջանյան, Երեւան, 1999, էջ 67:

Այդպես եւ Եկեղեցու խորհուրդն է՝ բաղկացած է տարբեր անդամներից, բայց այդ հավաքը մեկ մարմին է:

Հերմասի «Հովիվը» երկի մասին խոսելիս հարկ է նշել մեկ առանձնահատկություն, որով մարմնի վերաբերյալ նրա պատկերացումը էականորեն տարբերվում է առաքելական մյուս հայրերի ընկալումներից: Այստեղ Հերմասը շեշտում է, որ Աստծո Եկեղեցին կդառնա մեկ մարմին, մեկ հոգի, մեկ միտք միայն այն դեպքում, երբ նրանից կհեռացվեն չարերը, կեղծավորները, Աստծուն հայհոյողները, երկմիտները ու բոլոր նրանք, որոնք տարբեր անօրինություններ են գործում³⁰: Ի տարբերություն Հերմասի՝ Պողիկարպոս Զմյուռնացին ասում է. «...նրանց թշնամի մի՛ համարէք, այլ ջանացէք ուղղել նրանց՝ որպէս համայնքի տառապած ու մոլորուած անդամների, որպէսզի փրկէք ձեր ամբողջական մարմինը»³¹: Այսպես՝ «ամբողջական մարմնի» մեջ ի սկզբանե ընդգրկված են նաեւ մեղավորներն ու դատապարտվածները, ինչն առավել հարազատ է ավետարանական ոգուն՝ «...գարեգակն իւր ծագէ ի վերայ չարաց եւ բարեաց, եւ ածէ անձրեւ ի վերայ արդարոց եւ մեղաւորաց» (Մատթ. Ե. 45), կամ՝ «...զի ոչ եկի կոչել զարդարս, այլ՝ զմեղաւորս...» (Մատթ. Թ. 13): Հետեւաբար՝ մարդու մեղանշական լինելը ոչ թե վնասում է Եկեղեցուն՝ նրան պղծելու իմաստով, այլ Եկեղեցում է, որ հավատացյալը կարող է ձերբազատվել մեղքերից: Եկեղեցին սուրբ է, չնայած ունի նաեւ մեղավոր անդամներ: Այստեղ տարբեր են երկու հեղինակների տեսանկյունները: Իհարկե, ճիշտ է, որ մեղքը խանգարում է մարդուն՝ հաղորդվելու Աստծո եւ իր նմանի հետ: Սակայն մյուս կողմից՝ Աստծո հետ հաղորդությունն է, որ վերացնում է մեղքը: Երբ ոսկին կրակի միջով է անցնում, մաքրվում է, իսկ երբ կրակի միջով փայտն է անցնում, վառվում է:

Հաշվի առնելով այս շրջանի աստվածաբանության գործնական բնույթը՝ կարող ենք ենթադրել, որ հեղինակները, ամենայն հավանականությամբ, ճանաչում էին եւ որոշակիորեն գիտեին, թե ում մասին են գրում. նրանք, որ ունեին ոսկու ազնվություն, սակայն հանգամանքների բերումով մեղք էին գործել, բնական է, Եկեղեցուց դուրս չէին հանվում. վերջիններս այդ մեկ մարմնի անդամներն էին: Իսկ նրանք, որ մտել էին Եկեղեցի՝ նրան ներսից վնասելու նպատակով, պետք է հեռացվեին:

³⁰ Տե՛ս «Հերմասի Հովիվը», էջ 71:

³¹ Տե՛ս «Զմիւռնիայի եպիսկոպոս եւ սուրբ նահատակ Սուրբ Պողիկարպոսի նամակը Փիլիպեցիներին», էջ 175:

Իգնատիոս Անտիոքացին ժողովրդի ու նրա առաջնորդ եպիսկոպոսի միջեւ միության եւ համաձայնության հաստատման համար պահանջում է, որ բոլորը երգեն միաձայն, ասել է թե՛ կազմեն մեկ երգչախումբ³²: Այդ համաձայնությունը չի կրում մարդկային բնույթ, այլ բխում է այն ամենի շնորհատու բնույթից, ինչ կատարվում է Եկեղեցում: Ժողովուրդը, այդ թվում եւ եպիսկոպոսը, Եկեղեցում հավասարապես ծառայում են Աստծուն ու կատարում են Նրա կամքը: Վաղ Եկեղեցում ամեն ինչ սկսում եւ վերջանում էր հավատացյալների ժողովով: Աստված բոլոր ժամանակների համար տալիս է Եկեղեցուն՝ մարմնի միության պատկերը, որտեղ բոլոր անդամները միասին են, եւ ապրելով առանձին՝ չեն գործում սեփական կամքով, այլ՝ Աստծո կամքով³³:

Պաշտամունքի համայնական բնույթը. Համայնքի մեկտեղ հավաքվելն ի սկզբանե ունի ծիսական հենք: Նշենք, որ քրիստոնյան չի կարող միայնակ լինել նաեւ ծեսի ժամանակ: Ըստ Տերտուղիանոսի՝ «*Unus Christianus nullus Christianus*»՝ «մեկ քրիստոնյան քրիստոնյա չէ»: Այս իմաստով հետաքրքիր է Կղեմես Հռոմեացու կողմից «Երեքսրբեանի» մեջբերումը՝ «Քանզի Սուրբ Գիրքն ասում է. «Բյուր բյուրերով կանգնած էին նրա առջեւ եւ հազար հազարներով ծառայում էին Նրան, եւ գոչում էին՝ Սուրբ, Սուրբ, Սուրբ եւ Տեր Սաբաովթ, ողջ արարչությունը լի է Նրա փառքով»: Այնպես եւ մենք, միախորհուրդ հավաքվելով միատեղ, կարծես թե մեկ բերանից անդադար աղաղակենք Նրան, որպեսզի դառնանք Նրա մեծ ու փառավոր խոստումների մասնակիցը»³⁴:

Աղոթքն ու պաշտամունքը նախ եւ առաջ համայնքային արարողություններ են: Տերունական աղոթքով Հիսուս իր աշակերտներին սովորեցնում է դիմել Հորը՝ ոչ անհատապես, այլ միասնաբար՝ «Հայր մե՛ր, որ յերկինս ես»: Միայն Հիսուս կարող էր ասել «Հայր իմ», քանզի միայն Նա է իրապես Աստծո միածին Որդին՝ Հոր նույն էությունից: Իսկ մենք կարող ենք ասել՝ «Հայր մեր», քանզի միայն Հիսուս Քրիստոսի հետ հաղորդությունը ենք իսկապես դառնում «Աստծո որդիներ»: Ուստի, «մենք» բառը որոշակիորեն պարտավորեցնող է. պահանջում է, որ դուրս գանք մեր «եւս»-ի փակ շրջանակից եւ մտնենք Աստծո որդիների համայնք: Այսպիսով, Տերունական

³² *Stu Ignatius of Antioch*, To the Ephesians, "Ancient Christian Writers", N 1, New York, 1946, 4, էջ 61-62:

³³ *Stu Прот. А. Николай*, Церковь Духа Святого, Париж, 1971, էջ 66:

³⁴ Մ. ՎՐԴ. ԱՋԱՊԱՀՅԱՆ, Սուրբ Կղեմես եպիսկոպոս Հռոմեացի (ծայրագույն վրդ. թեզ, անտիպ), Ս. էջմիածին, 1994, էջ 84:

աղոթքը, ինչպես նաեւ մյուս աղոթքները, լինելով խիստ անձնական, միեւնույն ժամանակ լիովին ընդհանրական են: Թեեւ յուրաքանչյուրն աղոթում է իր սրտով, բայց աղոթում է Աստծո բովանդակ ընտանիքի հետ հաղորդություն՝ ապրողների ու ննջեցյալների, ցանկացած ռասայի, մշակույթի, սոցիալական խավի պատկանող մարդկանց հետ:

Վաղբրիստոնեական Եկեղեցու ծեսում արտահայտված առանձնահատուկ կողմերից էր նաեւ առավել չափով շեշտադրված միասնական սպասումը: Եկեղեցին ապրում է պատմության մեջ, բայց նրա իրական ինքնությունն ապագայում է՝ «ի հանդերձեալն»: Քրիստոնեական առաջին համայնքները հարություն առած Քրիստոսի եւ Նրա երկրորդ գալստյան սպասումով էին ապրում: Նրանց հայացքն ուղղված էր դեպի պատմության վերջնակետը, եւ «Մարան աթա» (հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԶ. 22) արտահայտությամբ նրանց այս սպասումը դարձավ Ս. Պատարագի մաս³⁵: Արամբերեն «Մարան աթա» նշանակում է «Տերը եկել է», մինչդեռ «Մարանա թա» թարգմանվում է «Տէր, եկ»: Մի կողմից՝ Տիրոջը կանչելը ներդաշնակ է նրա գալստյան սպասմանը, որն արտահայտված է նաեւ Հայտնության մեջ³⁶, մյուս կողմից՝ Քրիստոս արդեն իսկ ներկա է Ս. Հաղորդության ժամանակ, երբ որպէս խորհրդավոր պատարագ մատուցվում է հավատացյալներին: Դիդախեում առավել ակնհայտ է այն շարակարգը, որտեղ գործածվում է «Մարան աթա» արտահայտությունը: Այստեղ ճաշակումից հետո գոհաբանական աղոթքի վերջում ասվում է. «Յիշիր, Տէր, Քո Եկեղեցուն, եւ փրկիր նրան ամէն շաբաթ եւ նրան կատարեալ դարձրու Քո սիրոյ մէջ, եւ նրան՝ սրբացածին, չորս հողմերից ժողովիր Քո արքայութեան մէջ, որը պատրաստել ես նրա համար... Ով սուրբ է, թող գայ, իսկ ով ոչ թող ապաշխարի, Մարան աթա. ամէն»³⁷:

Այսպիսով, նույն տառերն ունեցող, բայց տարբեր ընդհատումով արտասանվող այս երկու արտահայտությունները ներքին խորհրդով միահյուսում են Քրիստոսի՝ միաժամանակ ներկա լինելու եւ ապագայում գալու իրողությունները: Ստացվում է հետեւյալ պատկերը. համայնքը, որ ի մի հավաքված սպասում է Քրիստոսի երկրորդ գալստյանը, մեկ մարմին՝ Եկեղեցի կարող է լինել միայն այն դեպքում, եթե Քրիստոս ներկա է նրա մեջ: Ըստ այդմ՝ կարելի է ասել՝ «արդեն իսկ, բայց ոչ դեռեւս», այսինքն՝

³⁵ Տէս J. D. ZIZIOULAS, Lectures in Christian Dogmatics, էջ 127:

³⁶ «Ասաց որ վկայեացն զայս. Գամ ես վաղվաղակի. ամէն: Եկն Տէր Յիսուս Քրիստոս» (Յայտն. ԻԲ. 20):

³⁷ Տէս «Տասներկու առաքեալների վարդապետութիւնը», էջ 150-151:

Աստծո արքայությունն արդեն իսկ եկել է, բայց սպասում ենք վախճանին, երբ Աստված կիջնի եւ կլինի ամեն ինչ՝ ամեն ինչի մեջ:

Կարող ենք եզրակացնել՝ առաքելական հայրերի ընկալումը Եկեղեցու՝ որպես ժողովի վերաբերյալ, տրամաբանական շարունակության մեջ է Ավետարանի եւ Պողոս առաքյալի աստվածաբանության հետ: Ժողովի հիմնական նպատակը նախ միությունն է, որով պետք է վկա լինեն աշխարհին, բայց, որ ավելի կարեւոր է, այդ միությունը անհրաժեշտ է Քրիստոսի հետ հաղորդության համար: Այսինքն՝ մարդիկ, հաղորդ լինելով միմյանց, կազմում են մեկ մարմին, եւ վերջինս իր հերթին, որպես մեկ ամբողջություն, հաղորդվում է Քրիստոսին՝ կազմելով Աստծո ընտանիքը՝ Եկեղեցին: Այսպիսով, առաքելական հայրերն իրենց հատուկ ձեռով գրում են ժողովված համայնքի միության անհրաժեշտության մասին:

Եկեղեցին որպես շինություն. Վաղ քրիստոնեության եկեղեցաբանությունն առավել գործնական էր, քան՝ վերացական եւ տեսական: Նոր Կտակարանում մոտ 80 տեղիներից 57-ում ἐκκλησία բառը գործածված է որոշակի տեղում ժողովի իմաստով: Զիզիուլասը փորձել է խմբավորել այդ հատվածները հետեւյալ կերպ՝ ա. տեղիներ, որ մատնանշում են որոշակի քաղաքի եկեղեցի (եզակի), բ. որոնք մատնանշում են եկեղեցիներ (հոգնակի), որ քաղաքից առավել ընդարձակ տարածք են ընդգրկում կամ առանց տեղայնացման են, գ. տեղիներ, որոնք ընդգրկում են «Եկեղեցի» կամ «Աստծո Եկեղեցի» եզրույթները առանց որոշակի տեղայնացման, դ. որոնք բովանդակում են «առտնին եկեղեցի» արտահայտությունը³⁸: Այս վերջինի պարագայում էական է, որ տունը Եկեղեցի է կոչվում նրա համար, որ այդտեղ մատուցվում է Ս. Պատարագ: Եկեղեցական մյուս գործողությունները կարող են կատարվել քրիստոնեական տներից դուրս: Օրինակ՝ քարոզչությունը կարող էր լինել սինագոգում, հրեական շինություններում կարող էր պաշտամունք մատուցվել (հմմտ. Գործք. Բ. 46): Սակայն կար մի բան, որը Եկեղեցին քրիստոնեական տնից դուրս երբեք չէր անում, եւ դա Ս. Հաղորդությունն էր. «Հանապազօր կանխեալ միաբանութեամբ ի տաճարն, եւ առնին բեկանէին զհացն, եւ առնուին կերակուր ուրախութեամբ եւ միամտութեամբ սրտի օրհնէին զԱստուած» (Գործք. Բ. 46): Այն տները, որտեղ սովորաբար հավաքվում էին Ս. Հաղորդության համար, կոչվում էին իրենց տերերի անունով, իսկ հետագայում՝ Գ. դարակեսերից, երբ քրիստոնյաները հասարակական շինություններն սկսում են բացահայտորեն

³⁸ S. J. D. ZIZIOLAS, Eucharist, Bishop, Church, Brookline, 2001, էջ 45:

վերածել հավաքատեղիների կամ կառուցում են նորերը, «տուն Եկեղեցու» հասկացությունն ընկալվում է նաեւ շինության իմաստով³⁹:

Սակայն առաքելական եւ հետառաքելական շրջանում «շինությունը» կամ «տունը» ընկալվում են միայն որպես պատկեր՝ այնպես, ինչպես «Քրիստոսի մարմին» կամ «Քրիստոսի հարս» պատկերները: Եւ ինչպես «Քրիստոսի մարմին» ընկալումը չենք կարող բաժանել Եկեղեցու հաղորդութենական փորձառությունից, այնպես եւ՝ «շինությունը» կամ «տունը»: Վերջիններս չեն ընկալվում որպես անշունչ, նյութական կառույցներ, այլ՝ որպես մարմին, որ ապրում, աճում եւ հասունանում է (հմմտ. Ա. Կորնթ. ԺԴ. 4, Ա. Թես. Ե. 11):

Այս հոգեւոր իմաստով շինությունն առհասարակ կարող է վերաբերել ինչպես համայնքին, այնպես էլ անհատին: Բառնաբասի նամակում ասվում է. «Լինենք հոգեւոր, լինենք Աստծոյ կատարեալ տաճարը»⁴⁰: Սակայն այստեղ խոսքն այն մասին չէ, որ յուրաքանչյուրը պետք է առանձնանա՝ իբրեւ արդարություն հասած ամփոփվելով իր մեջ, այլ այս տաճարը հնարավոր կլինի կառուցել միատեղ հավաքվելով⁴¹: Իգնատիոս Անտիոքացին ասում է, որ եփեսացիները, լինելով Հոր տաճարի քարերը եւ պատրաստված լինելով Հայր Աստծո շինություն համար, շնորհունեցին սուտ ուսուցիչներին⁴²:

Մյուս կողմից՝ Բառնաբասի նամակում առկա է այն միտքը, որ յուրաքանչյուր քրիստոնյա եւս ընկալվում է որպես տաճար: Տաճարի եւ մարդու կերտվածքը նույն տրամաբանությունն ունի: Ինչպես հրեական տաճարում առանձնացված էր Սրբություն Սրբոցը, որ Աստծո տեղն էր, այնպես եւ մարդու մեջ սիրտն է Աստծո տեղը: Դրա համար Բառնաբասը, մեկնելով Եզեկիել ԼՁ. 26-ը⁴³, ասում է, որ մեր սիրտը Աստծո տաճար է եւ բնակության վայր⁴⁴: Ինչպես նաեւ հակադրելով քարեղեն ու հոգեւոր տաճարները՝ հակադրում է նաեւ հրեաներին եւ քրիստոնյաներին՝ ասելով, թե հրեից տաճարը, որ կործանվեց թշնամիների կողմից, այժմ վերականգնվում է այդ թշնամիների հպատակների (քրիստոնյաների) կողմից:

³⁹ Տէս Ն. ՂԱՐԻՅԱՆ, «Եկեղեցի» եզրի հոլովով զաղափարից դեպի շինություն, «Հանդէս Ամսօրեալ», Թիւ 125, 2011, էջ 561-580:

⁴⁰ «Բառնաբասի նամակը», գլ. Դ., էջ 169:

⁴¹ Անդ:

⁴² Տէս IGNATIUS OF ANTIOCH, To the Ephesians, "Ancient Christian Writers", N 1, New York, 1946, 9, էջ 63:

⁴³ «Տաց ձեզ սիրտ նոր, եւ ոգի նոր նորոգեցից ի ձեզ, եւ հանից զսիրտն քարեղէն ի մարմնոց ձերոց, եւ տաց ձեզ սիրտ մարմնեղէն» (Եզեկ. ԼՁ. 26):

⁴⁴ «Բառնաբասի նամակը», գլ. Զ., էջ 176:

Բայց այդ տաճարն արդեն իսկ գոյություն ունի, քանի որ Աստված բնակվում է քրիստոնյաների մեջ: Նա Ինքն է, որ մեր մեջ բնակվելով, խոսում, ուսուցանում եւ մարգարեանում է (Բառնաբաս ԺԶ.)⁴⁵:

Հերմասը հիմնականում շեշտադրել է բարոյագիտական կողմը: Նա ասում է, որ հոյակապ շինություններ ու ոչ պիտանի կացարաններ կառուցողը չի մտածում իր հայրենիք վերադառնալու մասին (հմմտ. Առակ Ա.), իսկ Թ. առակում բավական պատկերավոր նկարագրում է տաճարի (աշտարակ) շինարարությունը: Այն կառուցված է վեմի եւ դռան վրա, որն Աստծո Որդին է (հմմտ. Առակ Թ. 12), իսկ քարերը նրանք են, որոնք ընդունել են Աստծո Որդու անունը: Սակայն կան քարեր, որոնք թեեւ ընդունել են Աստծո Որդու անունը, սակայն համապատասխան հանդերձանք (առաքինություններ) չունեն, ուստի նրանք չեն կարող շինության մեջ լինել եւ մի կողմ են շարտվում⁴⁶:

Այստեղ, թվում է՝ Հերմասը չափազանց խիստ է արտահայտվում, քանզի հայտնի է՝ Եկեղեցին նաեւ մեղավորների համար է, որ փրկվեն իրենց մեղքերից ու մահից: Եկեղեցուց դուրս այլընտրանքային փրկություն չկա, հետեւաբար մեղավորին հեռացնելն անտրամաբանական է: Սակայն սրանով Հերմասը մեր ուշադրությունը հրավիրում է մի շատ կարեւոր խնդրի վրա, որ է՝ Եկեղեցու միությունը: Երբ շինության մեջ մնում են նրանք, որոնք համակված են Տիրոջ զորության, ամբողջ աշտարակը երեւում է ասես մեկ քարից կերտված⁴⁷: Իրականում Եկեղեցու բաժանումը հակասական եւ անտրամաբանական իրողություն է⁴⁸: Այսպես՝ «անօրինություններ գործողները, չարերը, Աստված հայհոյողները, երկմիտները», լինելով այդպիսին, իրենք են իրենց դուրս դնում Եկեղեցուց: Այդ պատճառով «շինարարության դադար եղավ»⁴⁹, որ նրանք ապաշխարեն եւ մտնեն աշտարակ»⁵⁰:

⁴⁵ Անդ, գլ. ԺԶ., էջ 201-203:

⁴⁶ Տէս «Пастырь» Ерма, «Писания мужей апостольских», изд. совет Русской Православной Церкви, 2008, էջ 295:

⁴⁷ Տէս անդ:

⁴⁸ Տէս ПРОТ. Г. ФЛОРОВСКИЙ, О границах Церкви, «Путь», 1934, № 44, էջ 15-26:

⁴⁹ Այստեղ շինարարության ավարտը վախճանաբանական նշանակություն ունի: Այսինքն՝ Տիրոջ մոտալուտ գալստյան սպասումը կար, սակայն աստիճանաբար նկատում ենք, որ Եկեղեցին սկսում է ընկալվել ոչ թե որպես աշխարհից առանձին մի փոքրիկ համայնք, այլ որպես համայնք, որ պատրաստվում է ողջ աշխարհը գրավել. աշտարակի շինարարությունը դադարեցվել է, այսինքն՝ երկրորդ գալուստը «հետաձգվել» է, որովհետեւ բոլոր քարերն էլ հնարավորություն ունեն տեղ գտնելու աշտարակի շինության մեջ, եթե ապաշխարեն:

⁵⁰ Տէս «Пастырь» Ерма, «Писания мужей апостольских», էջ 296:

Այսպիսով, առաքելական հայրերի գրվածքներից տեսնում ենք, որ Եկեղեցուն՝ որպես շինություն գաղափարն ընկալվում է միայն հոգեւոր եւ այլաբանական իմաստներով: Կարելի է առանձնացնել «շինության» ընկալման երեք մակարդակ՝ անձնական, համայնական եւ վախճանաբանական: Այստեղ բացարձակապես խոսք չի կարող լինել նյութական, քարից կամ փայտից կառուցված շինության մասին, որն ընկալվում է որպես աստվածաբանական ստորոգություն, որպես եկեղեցաբանության առանձին բաժին:

РЕЗЮМЕ

Апостольскими отцами церковь не воспринимается сама по себе, отдельно, а в соотношении с другим явлением или событием, например, Богом, конкретной местностью или окружающим ее миром. В этом смысле церковь касается как всех христиан в общем, так и отдельно взятых верующих, проживающих в конкретной общине. С другой стороны, сущность церкви исходит от ее связи с Богом. Иными словами, если нет этой двусторонней встречи или какой-либо из этих сторон, то не может быть и церкви.

Каждый из апостольских отцов свойственным ему способом и образами («тело», «хор», «возведенная из одного камня церковь» и «армия») подчеркивает необходимость органического единения церкви, ибо люди, общаясь друг с другом, должны составить одно тело, и приход, будучи одним целым, должны приобщиться ко Христу, дабы составить церковь — Божью семью. Из трудов апостольских отцов становится ясно, что идея «церковного здания» воспринимается только в духовном и аллегорическом смысле.

Можно выделить три уровня восприятия здания: личное, общинное и апокалиптическое. Здесь не может идти речи только о материальном, построенном из камня и дерева здании, которое будет восприниматься как богословская категория, как отдельный раздел экклесиологии.

SUMMARY

According to the Apostolic Fathers, the Church is not understood by herself, but rather by the relationship with another reality or phenomenon, such as God, a

specific location or the world around her. In this regard, the Church refers to all the Christians together in general, as well as to a specific community living in one place. On the other hand, the identity of the Church stems from the relationship with God. In other words, if this bilateral meeting or any of the parties is non-existent, there cannot be a Church either.

Each of the Apostolic Fathers stresses the need for organic unity of the Church in a special way and with the pictures of “body,” “chorus,” “monolith church,” and “army”, because people, by communion with each other, should form one body, and that community as a whole should be in communion with Christ in order to make the family of God, i.e. the Church.

Writings of the Apostolic Fathers make it clear that the idea of “church building” is perceived only in spiritual and allegorical sense. One can distinguish three levels of perception of the word “building”: personal, communal and eschatological. This in no way refers to the material building made of stone and wood, which will be perceived as a theological category, as a separate section of ecclesiology.

